

КОНЦЕПТИ МАСКУЛІННОСТІ У ПРИГОДНИЦЬКІЙ ПРОЗІ ДЛЯ ЮНИХ ЧИТАЧІВ

Т. Б. Качак

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра фахових методик і технологій початкової освіти;
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел.: +380 (342) 2 31 47; e-mail: tetiana.kachak@gmail.com*

У статті висвітлено основні концепти маскулінного дискурсу у сучасній прозі для юних читачів. Відзначено, що для хлопчачих текстів характерні центральні образи сильних, відважних, кмітливих хлопців та юнаків, які здійснюють авантюрні або героїчні вчинки, проходять своєрідну ініціацію, стають національними героями; квест головного героя і хронотоп мандрівки, які стають рушієм сюжету і формують композиційну структуру твору. Детально проаналізовано пригодницькі твори Олександра Гавроша та Марії Морозенко і зауважено, що письменники опираються на традиційні константи чоловічого самоствердження і репрезентують нормативну (стереотипну) маскулінність.

Ключові слова: *маскулінність, маскулінний дискурс, хлопчачий текст, пригодницька проза для юних читачів.*

Репрезентація фемінного і маскулінного дискурсу в літературі для дітей та юнацтва має свої особливості, зумовлені як текстовими, так і позатекстовими факторами. Якщо фемінний дискурс повною мірою автори реалізують у дівчачих текстах, то маскулінний дискурс репрезентують хлопчачі тексти.

Хлопчачий текст створений на основі центрування образів, характерів, опису поведінки та психології хлопців, що безпосередньо пов'язано з актуалізацією дискурсу маскулінності в літературі для дітей та юнацтва, домінуванням чоловічих уявлень, досвіду. Він, як правило, адресований не тільки читачам-хлопцям, але завжди про них.

Важливо проаналізувати специфіку конструювання маскулінного дискурсу та його художню репрезентацію на рівні поетики у текстах різних жанрів (реалістичної, пригодницької, історичної, детективної прози), окреслити залежність формування характерів головних героїв від категорій гендеру (ідентифікації, соціалізації, ролей, взаємодії) та самосвідомості автора, вікової групи потенційних адресатів.

Яскравими зразками маскулінного дискурсу, хлопчачих текстів у сучасній прозі для дітей та юнацтва є реалістичні повісті «Не такий», «Незрозумілі», «Не-Ангел» Сергія Гридіна, «Арсен» Ірен Роздобудько, пригодницькі повісті «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої лю-

дини світу», «Пригоди тричі славного розбійника Пинті», «Розбійник Пинтя у Заклятому місті» Олександра Гавроша, «Іван Сірко – великий характерник», «Іван Сірко – Славетний кошовий» Марії Морозенко, історичні пригодницькі повісті та романи «Сторожова застава», «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен», «Джури і Кудлатик», автобіографічна повість «Потерчата» Володимира Рутківського, детективні повісті «Полювання на золотий кубок», «Мисливці за привидами», «Собачі клопоти», «Небезпечна спадщина», «Клуб боягузів», «Донька короля», «Колекція гадів», «Група залізного порядку», «Гімназист і Чорна рука» Андрія Кокотюхи.

Мета цієї розвідки – через призму гендерного прочитання, використовуючи інструментарій маскулінних студій, розглянути пригодницькі твори для юних читачів.

Маскулінні студії (masculinity studies / man's studies) як органічні компоненти гендерних студій уважають однією з найпрогресивніших і перспективних дисциплін у сучасній гуманітаристиці. Маскулінний дискурс в європейській та українській культурі й літературі – предмет вивчення зарубіжних та українських літературознавців (Елізабет Бадінтер, Роберт Конел, Майкл Кімел, П'єр Бурдьє, Ігор Кон, Агнешка Матусяк, Матеуш Светлицькі та ін.). Показовим у цьому плані є збірник наукових праць «Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу: Культура й література XIX-XXI століть» [13]. Предметом досліджень Агнешки Матусяк, Матеуша Светлицькі, Тетяни Бурейчак, Ольги Барабаш-Ревак, Леоніда Ушкалова, Раїси Мовчан, Людмили Скорини, Ірини Захарчук та ін. став «маскулінний дискурс, означений як трансгресійний тип інтелектуальної критичної самосвідомості, що основана на духовних і тілесних цінностях, спрямована на свідомий процес творення постколоніального українського національного характеру та постколоніальної української національної культури й літератури, утверджених національним інстинктом самозахисту» [13, с. 12]. Маскулінні студії поживляють дискусії довкола нового прочитання української літературної традиції з перспективи сучасності.

Про маскуліність в українській літературі для дітей писала Віталіна Кизилова. На прикладі аналізу творів В. Малика, В. Рутківського, Ю. Збанацького, Я. Стельмаха, А. Дімарова, А. Кокотюхи та В. Нестайка науковець розглянула стереотипи маскуліності та специфіку їх інтерпретації сучасними авторами і зауважила певні закономірності. «Акцентуючи специфіку дитячого сприйняття художньої реальності, письменники залучають елементи гри, фантастики, таємниці, синтез особистого й соціального, психологічного й естетичного і в такий спосіб розкривають як традиційно чоловічі константи – мужність, хоробрість, схильність до ризику, винахідливість, раціональне мислення, так і актуальні для сучасного покоління – здатність до кар'єрної самореалізації, фінансова і професійна успішність, розвинуте почуття гумору, фізичні якості,

що є складовою ідентичності героя» [8, с. 139]. Це чи не єдина спроба розглянути проблему маскулінності у літературі для дітей. Однак сучасні хлопчачі тексти реалістичного та фантастичного спрямування, пригодницького і детективного жанрів потребують глибшого гендерного аналізу.

Маскулінний дискурс у творах для дітей та юнацтва реалістичного спрямування розбудовується через типово хлопчачі теми і проблеми, трансляцію автором способу сприйняття і бачення світу (часто через автобіографізм) з точки зору головного героя хлопця. Тема дорослішання хлопців, формування чоловічих якостей і рис поведінки у різних ситуаціях і обставинах – ключова у адресованих підліткам реалістичних творах Сергія Гридіна («Не такий», «Незрозумілі», «Не-Ангел»). Автор максимально відверто описує психологічний і фізіологічний, статевий розвиток хлопців, черговий етап становлення їх гендерної ідентичності.

Сучасна реалістична проза для підлітків віддзеркалює злам у традиційній системі статевих ролей і відповідних їй культурних стереотипів. Маскулінний дискурс у хлопчачо-підліткових текстах побудований на основі як традиційних уявлень про гендерні ролі, так і сучасного принципу індивідуальної варіабельності, яка залежить від статевої належності індивіда, але зовсім не зводиться до неї.

Інші принципи та закони артикуляції маскулінного дискурсу у пригодницькій прозі (власне пригодницькій, біографічно-пригодницькій, історико-пригодницькій). Поняття маскулінності та фемінності тут не втратили строго дихотомічного конструювання.

Основними концептами маскулінного дискурсу у пригодницькій прозі для дітей та юнацтва, як правило, виступають:

1) центральні образи (часто ідеалізовані) сильних, відважних, кмітливих хлопців та юнаків, які здійснюють авантюрні або героїчні вчинки, проходять своєрідну ініціацію (посвячення), а відтак здобувають народну славу та визнання, стають національними героями;

2) своєрідний квест головного героя, який стає рушієм сюжету і формує композиційну структуру твору;

3) хронотоп, в якому переважає топос мандрівки, а не осілості.

Виятково маскулінний дискурс репрезентують твори Олександра Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу», «Пригоди тричі славного розбійника Пинті», «Розбійник Пинтя у Заклятому місті». Названі повісті набувають додаткової жанрової конотації та розглядаються як історико-біографічні пригодницькі твори.

Іван Сила та розбійник Пинтя – національні герої, які мають прототипів (Іван Фірцак та Григор Пинтя відповідно). Ці образи у повістях О. Гавроша постають на основі історичних та документальних фактів, їх опоетизування народом, авторського художнього вимислу. Характери головних героїв висвітлено в динаміці: хлопці переживають дорослі-

шання і змушніння. «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу» та «Пригоди тричі славного розбійника Пинті» – твори, в яких автор тяжіє до реалістичного зображення, тоді як дійсність повісті «Розбійник Пинтя у Заклятому місті» казкова і побудована на подіях вигаданих, фантастичних. Цей аспект є суттєвим, оскільки специфіка зображення художнього світу диктує свої закони зображення головних героїв і прописування гендерної культури.

Головний герой – фізично сильний, духовно багатий юнак чи молодий чоловік, який вирізняється своєю особливістю, відіграє важливу роль у житті суспільства і проходить власний нелегкий шлях до народної слави і визнання – стрижневий сегмент маскулінного дискурсу пригодницької прози Олександра Гавроша. Такими є Іван Сила і розбійник Пинтя. Із самого дитинства ці хлопці набувають «поведінкових і психічних рис, властивостей та особливостей, об'єктивно притаманних чоловікам, що відрізняє їх від жінок» [14, с. 66], засвоюють норми чоловічої гендерної ролі.

Іван був напівсиротою, матері навіть не пам'ятав. Батьки Пинті теж померли майже відразу після хрестин. Хлопці з раннього дитинства позбавлені жіночого впливу, їм не властиве переживання едипового комплексу, а їх гендерна соціалізація відбувається в межах стереотипних уявлень про норми маскулінної поведінки.

У повісті фактично не йдеться про дитинство Івана Сили, оскільки твір автор розпочинає із епізоду, коли двадцятилітній юнак приїхав до столиці. Іван Сила – фізично сильний, але добрий і щирий юнак, для поведінки якого не характерні прояви агресивності чи жорстокості. Його зовнішній і психологічний портрет вибудовується з мозаїки епізодів-описів у творі. «Великі зеленкуваті очі під шапкою чорного волосся, зачесаного геть по простому <...> Кругле обличчя з м'якими рисами виражало подив і хвилювання. Зате міцно збита постава та широчезні плечі вселяли повагу стороннім, і всі вони мимохіть намагалися вступитися з дороги» [4, с. 6-7]. Комплекс тілесних і поведінкових особливостей, риси характеру головного героя засвідчують переважно чоловічі якості (міцна статура, фізична сила, мужність, витривалість, упертість), але не виключають й тих, які ідентифікуються як фемінні («дитяче обличчя», щирість, співчуття, емоційна вразливість, розчуленість, сльози). Президент Республіки дав дуже влучну характеристику Івану Силі: «У вас є юнацька щирість, безпосередність почуттів і, звісно, неймовірні природні здібності. Але найголовніше – це те, що ми маємо в своєму серці. Тож нехай ваше серце й надалі залишається таким же відкритим для світу, яким побачив його я» [4, с. 106]. Іван був байдужий до слави, тому перед боями не дуже хвилювався, а після них звично брався до роботи.

Іван володів фізичною силою, був успішним силачем, циркачем і цим відповідав гендерним стереотипам та уявленням про норми чоловічої гендерної ролі [14, с. 183], але не завжди міг приховувати почуття і

розв'язувати свої емоційні проблеми без сторонньої допомоги. Він часто згадував домівку, тужив за сусідкою та зажурився, коли дізнався про її заміжжя; довший час не міг впоратися із пригніченим психологічним станом після загибелі тренера; особливо переживав за боксера Джебсона, кар'єра якого обірвалась після їх бою.

Неодноразово у творі автор підкреслює дитячість, наївність, недосвідченість, довірливість, в одному із епізодів можна побачити навіть гендерно-рольовий інфантилізм головного героя. Мадам Бухенбах називає його «коханим ведмедиком» і одного разу навіть намагається звабити. Розчарована нереалізованим планом, констатує: «Хлопчисько! Що він розуміє в жінках!». Однак гендерна роль відповідає віковій стадії гендерного розвитку юнака, що підкреслює його захоплення танцівницею Мілкою: «Вона дивилась на нього якимось по-особливому, і від цього його тілом наче пробігся розряд електричного струму» [4, с. 103]. Він закохався, а згодом й одружився з цією дівчиною. Автор заграє з читачем: «Любов творить дива. Чи не тому наш герой переміг, що поруч билосся сповнене найпалкішого почуття закохане ніжне серденько?» [4, с. 166].

Рушієм карколомних змін у житті головного героя за законами пригодницького жанру став мотив утечі з дому. Іван Сила змушений «ще до зорі тікати від неминучої розправи» і покинути своє село. Так він опинився у столиці. Своєрідною ініціацією, входженням у доросле, самостійне життя, квестом подій і пригод були для Івана виживання у великому місті, тренування у доктора Брякуса. Другий несподіваний поворот долі – ув'язнення Івана Сили та звинувачення його у вбивстві свого тренера. Неочікуваною розв'язкою у цій справі стає викуп хлопця директоркою цирку мадам Бухенбах. Новий період життя героя – виступи у цирку, бої та перемоги над силачами інших країн, визнання та міжнародна слава.

Іван Сила з простого селянського хлопця став чемпіоном Республіки, а згодом і найдужчою людиною Європи. Маркерами маскулінності виступає зовнішній образ героя, його прізвище – Сила, подвиги, кмітливість, логічне мислення, рішучість, ризикованість, готовність експериментувати та наполегливість у роботі над собою. Гіперболізація як засіб зображення головного героя у пригодницькій прозі може відчитуватися у описах незвичних циркових номерів Івана Сили (винесення на собі цілого цирку та ще й в одному возі), непереможності у боях зі силачами світу. У документальній книжці «У пошуках Івана Сили» Олександр Гаврош фіксує розповіді багатьох старожилів, які знали Івана Фірцака. Юрій Пітра, земляк Фірцака, згадував, як Кротон (таке прізвище дали Іванові) «завантажить під Арієвим берегом цілу підводу людей, ще й просить кількох найсильніших тягнути ззаду, а сам впряжеться спереду та й витягне усіх нагору» [7, с. 25]. Хоч сам письменник констатує: «Сьогодні вже важко відрізнити де правда, а де – вигадка. Він став ле-

гендою ще за життя, таким собі народним міфом про веселого закарпатського силача» [7, с. 25].

Досягнення народного визнання і слави, «оплески поваги» на міжнародних аренах – успішність Івана Сили, що трактується як одна із основних якостей маскулінності, норм чоловічої гендерної ролі.

Народну славу здобув собі й опришок Пинтя – головний герой повісті «Неймовірні пригоди тричі славного розбійника Пинті». Автор більше уваги приділяє опису його дитячих років. Батьки Григора померли – і він з малих літ залишився сиротою. Ті обставини, в яких ріс хлопець, відіграли свою роль у формуванні його гендерної ідентичності, виборі поведінкових моделей, засвоєнні норм і цінностей. Пинтя не знав материнської ласки, не переживав «хворобливого і травматичного відокремлення від матері», не мав батька, з якого міг би брати приклад, тому навчився давати собі раду у всьому сам. «Занадто ніжна й одночасно владна материнська любов робить хлопчика пасивним, непристосованим до життєвих труднощів» [10, с. 38]. Будучи під опікою хресної матері Зубані, ріс бешкетником. «А що ріс Пинтя недобрим, як гірка редька, то завжди був битий» [5, с. 11]. Щодня Зубаня лаяла його за непослух та заподіяну шкоду, називала халамидником, нечестивцем, гаспидом і «карою Божою».

У повісті «Пригоди тричі славного розбійника Пинті» автор наслідує принцип зображення героя, притаманний легендам та переказам про опришків, заснований на сталих канонах маскулінності. «Ріс Пинтя, як верба з води. Уже й парубійком став. Нівроку на харчах нанашки відгодувався. Буде з нього хлоп на ціле село» [5, с. 12]. Зовнішність хлопця, його тіло відповідають стереотипному уявленню про справжнього чоловіка. За законами жанру, особливість, надприродні здібності головного героя можна було розпізнати вже з народження: Пинтя ще немовлям поводився незвично, а надзвичайну силу хлопчик дістає не тільки тому, що дорослішає, а й завдяки магічному відвару «босорканського зілля». Тенденцію гіперболізації маскулінних якостей головного героя В. Кизилова пояснює гендерною стереотипізацією, закладеною в міфології і фольклорі [8, с. 135].

О. Гаврош опирається на традиційні константи чоловічого самоствердження і самооцінки. І. Кон, міркуючи над проблемою видозміни маскулінності, виокремлює кілька таких констант: загальна модель поведінки та мотивації, чоловіча потреба «не бути жіночним», приналежність до «ієрархічного чоловічого товариства», гомосоціальність, гендерна відмінність у спрямованості інтересів та сенсі діяльності, агресивність і схильність до насильства, чоловіча сексуальність [Див. 10].

Образ Пинті, його поведінка – радше прояви стереотипної, аніж «нової» маскулінності. По-перше, юнак прагне самореалізуватися, він хоче стати опришком. Допомогати бідним і скривдженим, карати зло – його найперша мотивація. Життя опришків – модель чоловічого світу,

маскулінної поведінки «лицарів гір», «чорних хлопців», «хлопців з твердого дуба», які боролися за правду і справедливість у суспільстві. Їх інтереси, сфера та сенс діяльності – чоловічий світ, в якому немає місця жінці. Мужність, сила, відвага, впевненість – обов'язкові риси у їх характеристиці.

По-друге, Пинтя у горах розпочав «нове життя, в якому він уже сам мусив давати собі раду» [5, с. 56]. Тут не було ніякої опіки, тим більше жіночого впливу. Пинтя був «правдивим», а не «домашнім» опришком (що вдень робили все по господарству, а ввечері йшли в опришки) [16]. Він постійно жив у горах: чи то сам, чи з побратимами. Він не вирізнявся агресивністю чи жорстокістю, зображений гуманним і здатним співчувати. Автор не наділяє його фемінними рисами характеру чи поведінки, а, описуючи нетиповий для чоловіка емоційний стан, обов'язково акцентує на цьому: «Від такої похвали Григій зашарівся, як дівчина» [5, с. 62]. Пинтя глибоко переживає смерть Янка Причмеленого і не хоче, щоб через нього помирили інші. Відчуття вини і жаль юнак притлумлює в собі, по-чоловічому стримуючи зовнішні прояви емоцій: «Почувши чорну звістку, отаман скреготнув зубами і так рубанув барткою камінь, що аж іскри полетіли. Далі сів похмурий, мов ніч, під смерекою і тихо заграв на пишалці сумної мелодії, згадуючи, як вони разом з Янком вівчарили» [5, с. 158].

По-третє, Пинтя мав свою ватагу опришків. Спочатку Андрій Муха, а згодом чоловіче товариство побратимів були для нього «найважливішим соціальним інститутом, який сприяє формуванню і підтримці специфічних маскулінних цінностей, самосвідомості і стилю життя». Як стверджує І. Кон, «хлопчика роблять чоловіком не жінки, а інші чоловіки, чи то власний батько, з яким він ідентифікує себе, чи дорослі чоловіки, які чинять над ним обряд ініціації, чи спільнота одностатевих однолітків» [10, с. 39]. Шлях головного героя повісті відповідає такій моделі гендерної соціалізації.

Пинтя втікає від помсти панського економа Шикароша на Чорну полонину. Простір, свобода, «привілля для очей і серця», високі гори зеленої Верховини стали для нього домівкою. Мотив дороги хлопця, юнака, чоловіка, який не самореалізувався, його перебування у пустелі, безлюдних лісах чи карпатських полонинах, а відтак повернення додому героєм, який здатен сам вирішувати свою долю, – поширений у закарпатському фольклорі. Щоб вижити у жорстоких умовах, треба бути не тільки фізично сильним, відчайдушним, а й психологічно стійким, кмітливим. Часто герой має наставника, вчителя. У повісті О. Гавроша старий опришок Андрій Муха розповідав Пинті про розбійниче ремесло, «учив стріляти з лука, пістоля та рушниці, кидати ножа, рубатися барткою, вести господарство. Оповідав різні хитрощі й таємниці лісового життя. Навчав орієнтуватися по сонцю та зірках» [5, с. 41]. Пинтя має навчитися не тільки виживати у лісі, а й пройти обряд ініціації, довести,

що гідний бути опришком, перейняти та берегти таємницю. Для цього Андрій Муха пропонує класичний тип випробування (на прояв кмітливості), який полягає в тому, щоб витягнути так з гнізда яйце, аби й ворона не помітила. Ініціація – «сакралізоване посвячення, перехід індивіда з одного статусу в інший, його втаємничення в певне замкнуте коло, обряд, що узаконює таку метаморфозу» [1, с. 421]. Пинтя, склавши розбійничу присягу та пройшовши випробування, стає опришком і відає розбійничими скарбами, а згодом збирає ватагу, сам проводить обряди посвяти у розбійники.

Обряду ініціації, який з настанням певного віку чи певних умов проходять юнаки, відводиться значне місце у чарівних казках [1, с. 45]. Для того, щоб вирішити завдання, герой може переодягатися, видавати себе не за того, ким є насправді, розігрувати «виставу». Зважаючи на те, що у своїх повістях О. Гаврош використовує фольклорні мотиви, а друга повість «Розбійник Пинтя у Заклятому місті» цілковито побудована як казковий епос, наявність у них відповідних казкових сюжетних і композиційних елементів, які підкреслюють маскулінний дискурс у тексті, очевидна. І те, що у цьому творі Пинтя потрапляє у інший часопросторовий вимір, можна трактувати як наступний етап ініціації героя, черговий прояв сміливості, мужності, лицарських чеснот та благородства, застосування надприродних умінь і сили, які появилися внаслідок магічних дій чи обрядів. Як зауважує дослідниця проблем поетики ініціаційного простору в українському фольклорі Тетяна Андреева, «у процесі проходження ритуальних етапів – казкових пригод-випробувань героя – відбувається розвиток, розгортання і рух казкового сюжету ініціаційно-казковим простором – “цим” та “тим” світом», а «герой-ініціант вступає у боротьбу з ворожою силою» [2, с. 8-9]. Проходження серії різномірних випробувань, ініціальних завдань вимагає від героя його статусна позиція. Кожен його подвиг – своєрідна ініціація, яка додає слави. Така закономірність стає ключовою у повістях О. Гавроша і навіть прописана у назві. Пинтя – тричі славний розбійник, бо «він єдиний утік з Хустської темниці. Бо зруйнував замок дерев'яною гарматою. Бо змусив капітулювати твердиню, яка ще ніколи нікому не піддавалася...» [5, с. 200]. Всі ці подвиги він здійснив за допомогою своїх побратимів – вірних чоловічій дружбі та опришківській клятві хлопців з ватаги.

Ієрархічна структура та дисципліна у загоні опришків, конфлікт із суспільними нормами – типова риса чоловічої групи. «Специфічні норми чоловічого спілкування, мови і цінностей зберігаються і передаються з покоління в покоління. Вірність своїй групі – найважливіша моральна цінність хлопчиків і юнаків <...> Саме в одностатевих групах однолітків чоловіки виробляють той специфічний кодекс честі, на який вони зважають (а іноді корегують його) у майбутньому житті» [10, с. 40]. Олександр Гаврош добре прописує в образі Григора Пинті його гомосоціальність – орієнтацію «на спілкування переважно чи винятково з представ-

никами власної статі, що відрізняє чоловіків і жінок, існує і поза межами підліткового віку» [10, с. 40]. Гендерна сегрегація у спілкуванні консолідує маскуліність і навіть стримує прояви чоловічої сексуальності. Автор, можливо, свідомо уникає цього аспекту теми, орієнтуючись на юний вік читачів, створюючи універсальний пригодницький текст.

Наділяючи опришків такими особливостями «чоловічого характеру», як агресивність і схильність до насильства, письменник виправдовує їх поведінку благородною метою. «До гендерного дискурсу пригодницького жанру органічно вписується панівна тема насильства, причому герої є і його суб'єктами, й об'єктами. Мерілін С. Веслі розрізняє насильство «деструктивне» (яке чинить антигерой) і «конструктивне» (яке чинить герой заради відновлення ладу, справедливості, захисту своєї спільноти). Насильство допомагає довести власну мужність і здобути владу» [15, с. 207]. Фізична розправа, яку чинять опришки над жорстокими панами, не сприймається як антисоціальні чи негативні дії, а трактується як шлях встановлення справедливості. «Під агресивністю (як маскуліною особливістю) багато психологів розуміє високу змагальність, енергію, заповзятливість, готовність і вміння відстоювати власні інтереси, прагнення до влади тощо» [10, с. 43]. Григор Пинтя вирізнявся такими рисами, але також був гуманним до інших, сповідував морально-етичні цінності добра, справедливості, чесності, відданості та справжньої дружби. Олександр Гаврош репрезентував ту модель маскуліності, яка була притаманна штибу життя справжніх опришків, серед яких був і їх ватажок Григор Пинтя – прототип героя повістей.

Хлопчачість як ознаку повісті «Пригоди тричі славного розбійника Пинті» забезпечують не тільки маскуліні образи, пригодницький жанр, а й вміння письменника захопити читачів розповіддю про стратегію і тактику боротьби опришків (засідки в лісах, протистояння драгунам, захоплення панських маєтків, звільнення побратима з в'язниці) – справи виключно чоловічої, включеними у текст фрагментами легенд про інших національних героїв (Юстина Вітра).

Подібними за принципами зображення головних героїв та прописуванням маскуліного дискурсу є історико-біографічні **пригодницькі повісті Марії Морозенко «Іван Сірко – великий характерник», «Іван Сірко – славетний кошовий»**. Авторка висвітлює змужніння, гартування характеру та здібностей Івана Сірка, якому довелося теж пройти кілька етапів ініціації.

У повісті «Іван Сірко – великий характерник» розповідається про народження у Дмитра Половця сина Іванка. Хлопець народився із зубами, тому громада назвала його «нечистою силою». Діти не гралися з ним, а якось на Івана Купала Тарас Чорнопліт поставив йому підніжку і той впав у вогонь. Хлопчик усе стерпів. Тоді на лісовій поляні голос волхвиці закликав його зірвати квітку папороті. Ця квітка «проросла» в його серці, як нова сила. Опіки від вогню волхвиця загоїла і подарувала хлоп-

чикові мале вовчєня. Так він народився вдруге. З того часу став іншим, а потім попросився на Січ.

У стараннях стати справжнім козаком гартував тіло і дух, здобував навички воїна і силу. Під час одного із завдань юнак убив вовка Сірка, прийнявши його за ворога, і від того тяжко переживав. Тільки завдяки волхвиці і козакам-характерникам Іван одужав. Утретє він народився, коли в пустелі після тижнів голоду і спраги, перебуваючи між життям і смертю, керований внутрішнім голосом і маревом з образом вовка Сірка, знайшов цілюще коріння. Відтоді став Іваном Сірком – великим характерником. Повість закінчується описом весілля Івана і молодої волхвиці Софії. На щасливе життя їх благословляє волхвиця Рода.

Одруження, як нагорода за пройдені випробування фізичної сили і духу Івана Сірка, тільки підкреслює маскулінний дискурс повісті, засвідчує тісний зв'язок художнього тексту із фольклорними джерелами (легендами, казковими мотивами). Образ волхвиці Софії, яка стає не тільки дружиною для головного героя, а й доброю порадицею і захисницею, можна трактувати як прояв фемінності творчого мислення жінки-письменниці. Марія Морозенко зуміла повноцінно висвітлити психологічний портрет дівчини, зацентрувавши на її ролі у долі козака-характерника, їх подібності у любові до рідної землі, пошануванні національних традицій, відчутті природи, володінні магічними знаннями предків.

«Іван Сірко – славетний кошовий» – продовження історії змужніння та духовного зростання великого характерника Івана Сірка, якому судилося «дорости чину славетного козацького отамана та здобути на віки вічні усенародну шану і любов». Чин та народна слава – концепти маскулінності, ознака реалізованості чоловіка. Маскулінний дискурс у повісті підкреслено й зображенням козацтва, їх ролі для захисту України. Ідеалом справжнього козака виступає саме Іван Сірко, якого поважали українці та боялися у ворожій Османській імперії: «Попереду лежала не покраяна ними (чужовірами – К.Т.) велика і багата на дари Україна, де можна було захопити найбагатший ясир. Коли б тільки... Коли б тільки не козаки. І отой непоборний усюдисущий Іван Сірко, який не всипушо захищав українські землі. Він був скрізь – у степах, на шляхах, біля Дніпра та обабіч Чорноморських розливів, по всіх усюдах і просторах. Влітку – на порогах, взимку – на пограниччі» [12, с. 198]. Письменниця не уникає ідеалізації та героїзації головного героя, підкреслює його гендерний статус на тлі інших персонажів. «Гендерний дискурс пригодницького жанру передбачає демонстрацію нормативної (панівної, гегемонної) маскулінності – тобто такої моделі, яка сприймається в суспільстві як норма, культурний ідеал, нормативний соціокультурний канон. Така модель маркується як «природна», мотивується «здоровим глуздом» і пояснює, що значить бути «справжнім чоловіком» [15, с. 206].

Зображення козаків та українських князів, мужів, богатирів, які беруть участь у національній боротьбі, – основний сегмент маскулінного

дискурсу історичної прози Володимира Рутківського. Історико-художніми романами тетралогії «Джури» («Джури козака Швайки» (2007), «Джури-характерники» (2009), «Джури і підводний човен» (2010), «Джури і Кудлатик» (2015)) та книгами у двох томах «Сині води» («Князь бродників» та «Стріли впритул», 2011), написаними на основі розгортання конкретних фактів національної історії, синтезованих з художнім вимислом автора, зачитуються не тільки підлітки, а й дорослі читачі.

Іван Андрусак, зважаючи на гендерний підхід до аналізу та рецензії, відзначає «хлопчачість текстів» Володимира Рутківського [3]. Із цим не можна не погодитися: головні герої – хлопчачі, чоловічі; у романах домінує типово чоловіча манера письма; маскулінний за природою один із головних предметів зображення – битва. Зрештою, запропоновані читачеві візії сконструйовані на світоглядних концептах авторського дитинства, а осмислення історичних подій, потрактування ключових суспільних проблем здійснено з чоловічої точки зору та досвіду. Однак, на рецептивному рівні, маскулінна домінанта чудово відчитується як читачами-хлопчиками, так і читачами-дівчатками, нівелюючи при цьому будь-яку гендерну асиметрію. В цьому універсальність жанру історичної пригодницької прози.

Пригодницькі твори для дітей та юнацтва підтверджують, що у такому типі літератури презентується нормативна маскулінність. Ключовою для гендерного дискурсу твору є зорієнтованість на адресата (певного віку, статі), трансляція авторських інтенцій, що визначають і мовно-нарративну стратегію, і змістове наповнення, і пропаговані гендерно-рольові моделі поведінки.

Отже, гендерні характеристики супроводжують процес творення, функціонування і сприймання літератури для дітей та юнацтва. Найскравіше хлопчачо-підлітковий маскулінний дискурс розгортається у історико-біографічних пригодницьких повістях Олександра Гавроша та Марії Морозенко, історико-пригодницьких текстах Володимира Рутківського. Основою цього дискурсу стали образи головних героїв-хлопців, зображення моделей маскулінної поведінки, їх світосприйняття (сформоване унаслідок гендерної ідентифікації та соціалізації), репрезентація норм і стереотипів. Маркерами маскулінності виступають як зовнішні ознаки, так і психологічні прояви, ініціальні випробовування, які випадають на долю героїв; зображення дорослішання підлітка та його шлях до слави, статусу у гомосоціальной групі й суспільстві загалом.

Перспективним залишається дослідження маскулінного дискурсу у реалістичній та детективній прозі для юних читачів.

Література

1. Андреева Т. Відображення українським фольклором ініціаційних випробувань (на матеріалі чарівної казки) / Т. Андреева // Вісник Київсь-

- кого національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2007. – № 18. – С. 45-48
2. Андреева Т. М. Поетика ініціального простору в українському фольклорі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.07 / Т.М. Андреева; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
3. Андрусак І. «Хлопчача насолода» [Електронний ресурс] / І. Андрусак. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/10/10/hlopchacha-nasoloda/>
4. Гаврош Олександр. Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу. Пригодницька повість / Олександр Гаврош. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 176 с.
5. Гаврош О. Пригоди тричі славного розбійника Пинті: повість / Олександр Гаврош. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2016. – 208 с.
6. Гаврош О. Розбійник Пинтя у Заклятому місті. Роман / Олександр Гаврош. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 304 с.
7. Гаврош О. Д. У пошуках Івана Сили / О. Д. Гаврош. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017. – 88 с.
8. Кизилова В. Дискурс маскулінності в сучасній українській прозі для дітей та юнацтва / Віталіна Кизилова // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. 2014-2015. – Вип. 42-43. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С. 134-140.
9. Кон І. Психологія статевих відмінностей / І. Кон; Переклад з англ. В. Гайденко, А. Передборської; За ред. Вікторії Гайденко // Гендерна педагогіка. Хрестоматія. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С. 106-111.
10. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі / Ігор Кон // Маскулінність. Фемінність та маскулінність. Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2003. – Число 23. – С.6-48.
11. Літературна енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
12. Морозенко М. Іван Сірко – славетний кошовий / Марія Морозенко. – Львів: Вид-во Старого Лева, 2013. – 268 с.
13. Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література ХІХ-ХХІ століть / за ред. Агнешки Матусяк. – К.: Laurus, 2014. – 368 с.
14. Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посіб. / Маріанна Ткалич. – 2-ге вид., випр., доповн. – К.: Академвидав, 2016. – 256 с.
15. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: монографія / Софія Філоненко. – Донецьк: Ландон – ХХІ, 2011. – 432 с.
16. Ходили опришки: Збірник / Упор. І.М.Сенько – Ужгород, 1983. – 112 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 24.04.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Мафтин Н. В.*

**THE CONCEPTS OF MASCULINITY
IN ADVENTUROUS PROSE FOR YOUNG READERS**

T. B. Kachak

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; Chair of Professional
and Methods and Technologies of Elementary Education;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57; tel. +380 (342) 2-31-47;
e-mail: tetiana-kachak@gmail.com*

The article throws the light upon basic concepts of masculine discourse in contemporary prose for young readers. It observes that for boys' text characteristic features are central images of strong, brave, smart boys men and young who perform heroic or adventurous deeds pass through a peculiar initiation, become national heroes; quest of the main hero and the chronotope become a mover of the plot. And construct composition of the text. The author offers a detail analysis of adventurous works by Oleksandr Havrosh and Maria Morozenko and notices that the writers count on traditional concepts of male self-affirmation and represent a normative stereotyped masculine image.

Keywords: *masculinity, masculine discourse, boys' text, adventurous prose for young readers.*